

“Als het tij keert, verzet men de bakens”

50 jaar beheer van de Biesbosch

Het typisch Hollandse gezegde, “als het tij keert, verzet men de bakens”, is kenmerkend voor de bewoners van de Biesbosch en voor de activiteiten van Staatsbosbeheer. Want het tij keerde nogal eens, ook in figuurlijke zin. Nog maar ruim een halve eeuw geleden, in 1952, had Rijkswaterstaat grootse plannen voor inpoldering van de Biesbosch. De nadruk van de inrichting van de Biesbosch, water en slik zonder veel waarde, lag op de betekenis voor landbouw en riet- en griendcultuur. Een jaar later, in 1953, veranderde alles: door de watersnoodramp liep de hele Biesbosch onder water, en de inpolderingsplannen moesten volledig worden herzien onder invloed van het Deltaplan. Zolang het Haringvliet en de Krammer Volkerak niet afgesloten waren, moest de Biesbosch als vloedberging dienen. In 1962 veroorzaakte een noordwesterstorm en extreem hoog water voor dijkdoorbraken en miljoenen guldens schade. Toen pas realiseerde men zich dat de Biesbosch ingrijpend zou veranderen na de afsluiting van het Haringvliet en de Krammer Volkerak.

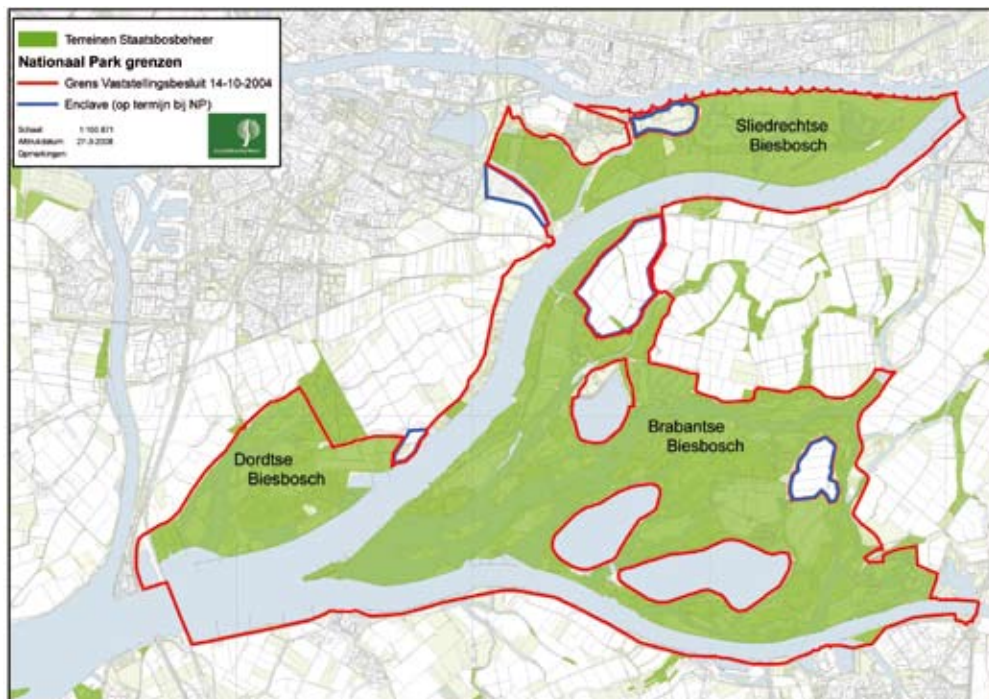
— Han Sluiter, Staatsbosbeheer Tilburg en Dick Veenhuizen, voormalig districtshoofd Staatsbosbeheer van de Biesbosch.

In de rust tussen twee stormen deed Staatsbosbeheer zijn eerste aankoop in de Biesbosch. Op 23 oktober 1958 kocht de Staat der Nederlanden van de NV Grondexploitatie Maatschappij ‘de Biesbosch’ griend, riet, ruigte en water, totaal 220 hectare. De inpolderingsplannen van de Biesbosch waren definitief van de baan en in de zestiger en zeventiger jaren werden vele hectares in alle delen van de Biesbosch aangekocht, veelal van rijke ondernemersfamilies die de gronden als belegging hadden, of van griendhandelaren. Onland en moeras was van de Staat, zoals in de grondwetgeving uit de Napoleontische tijd vastgelegd. Domeinen (beheerder van eigendom van de Staat) had dan ook zeer veel grond in de Biesbosch en in 1988 werd 2250 hectare overgedragen aan Staatsbosbeheer. Daarnaast werden in de tachtiger jaren overigens vrijwel geen aankopen gedaan.

In 1993 en 1995 zorgden hoge rivierstanden op respectievelijk de Maas en de Waal voor een bijna-ramp (zie artikel pagina 6). De overheid zette in op verhoging van de rivierdijken op korte termijn en inrichting van bergings- en doorstroombieden op de lange termijn (‘Ruimte voor de Rivier’). Tussen 1995 en nu zijn honderden hectares aangekocht en ingericht als natuurgebied, tevens bergings- en doorstroombied.

foto Jacques van der Neut

◀ Griendsnijder

▲ Kaart van de Biesbosch met de belangrijke delen, Dordtse-, Brabantse en Sliedrechtse Biesbosch en de grens van het NP.

Nieuwe jaartelling

De afsluiting van het Haringvliet op 2 november 1970 betekende voor de bescherming van de Biesbosch een keerpunt, een beginpunt van de nieuwe 'jaartelling'. Op dat moment kwam er een einde aan de oude Biesbosch, een uniek zoetwatergetijdgebied, dat zich in de loop van vijf eeuwen ontwikkeld had. De natuurbeschermers hielden, na afsluiting van het Haringvliet en het verlies van getij in de Biesbosch hun adem in. Wat zouden de grote veranderingen zijn nu eb en vloed grotendeels verdwenen? Zandplaten en slikken kwamen permanent onder water te liggen en hiermee de groeiplaats van driekantige bies, de kenmerkende soort van zoetwatergetijdengebieden. In het zuidwestelijk deel (Brabantse Biesbosch en de Dordtse Biesbosch) werd de tijslag gereduceerd tot enkele decimeters en in het noordoosten (Sliedrechtse Biesbosch), nog onder invloed van de Nieuwe Waterweg, halveerde de tijslag tot ongeveer 70 centimeter. Rietgorzen en grienden kwamen permanent droog te staan en veranderden in grote ruigten met opslag van wilg en vlier. De doorgesloten grienden liepen vol met brandnetel en reuzenbalsemien. De gelijktijdig doorgesloten grienden bleken tijdens een storm in 1998 kwetsbaar voor windworp. Op plaatsen in de Brabantse Biesbosch is meer dan de helft van de oppervlakte wilgenbos omgewaaid.

Na de afsluiting van het Haringvliet was het voor de beheerder moeilijk de ontwikkeling in de Biesbosch te voorspellen en doelstellingen te formuleren. In 1974 werd voor het eerst een 10-jarig beheerplan opgesteld door Staatsbosbeheer. In dit beheerplan stond een dilemma: "Om het door de afsluiting veroorzaakte schokeffect op de levensgemeenschappen in de Biesbosch zo klein mogelijk te doen zijn, is het gewenst de oude exploitatievorm zoveel mogelijk voort te zetten. Dit zou moeten inhouden dat de grootste delen van de grienden gehakt en rietgorzen gesneden zouden moeten blijven." Maar dat gehak en gesnij leverde geen geld meer op; integendeel, begin zestiger jaren moest Staatsbosbeheer al betalen voor het kappen van grienden. Omstreeks 1984 kostte het kappen van een hectare griend 12.000 gulden, inmiddels is dat opgelopen tot ruim het dubbele: 12.000 euro.

Niets doen of niet te doen

Niet te doen en niets doen ligt dicht bij elkaar. In het beheerplan van 1974 geeft Staatsbosbeheer dan aan dat de financiële mogelijkheden beperkt zijn en dat in verreweg het grootste deel van de grienden en rietvelden niet meer gewerkt zal worden en dat de ontwikkeling afgewacht moet worden (nietsdoen). Het traditionele credo van de natuurbescherming van menselijk ingrijpen in een halfnatuurlijk systeem (kappen,

maaien, graven) zal in de Biesbosch slechts op een kleine oppervlakte worden gehanteerd.

De botanisch waardevolle terreinen in de Sliedrechtse Biesbosch (groot complex van rivierduinen en overstromingsgraslanden) verpachtte Staatsbosbeheer aan lokale boeren onder beperkingen. Zo mocht op deze percelen niet gemest worden. Ook mochten de percelen pas in juli gemaaid worden. Het is het domein van de kwartelkoning. Enkele terreintjes in de Dordtse en Brabantse Biesbosch werden nog ge-

▼ Rivierrombout

▼ ▼ Watervogels in de Sliedrechtse Biesbosch

Foto's Jacques van der Neut

hooid en/of beweide. In totaal werden 60 hectare griend en een aantal rietpercelen om cultuurhistorische redenen nog onderhouden. De oppervlakte van 60 hectare bleek na een aantal jaren te ambitieus en te duur en dus niet haalbaar. Nu restten nog onderhouden griendpercelen in de Sterling (Sliedrechtse Biesbosch) Deeneplaat en Pannekoek (Brabantse Biesbosch).

Bodembroeders

Opvallend is dat de natuur in de Biesbosch altijd goed gedocumenteerd is, met name de vegetatie en de broedvogels. Hoewel de verandering na de afsluiting van het Haringvliet niet was te voorspellen, is deze dus wel goed gedocumenteerd. De oude Biesbosch was arm aan broedvogelsoorten, in 1960 slechts 84 soorten. Bodembroeders hadden het moeilijk door het twee maal per dag overstromen van het gebied, vogels werden vaak verstoord door de intensieve exploitatie van grienden en riet en oud bos en dood hout ontbrak geheel in de Biesbosch. In 2007 worden 154 broedvogelsoorten beschreven. Voor een aantal broedvogelsoorten, zoals de blauwborst en de nachtegaal is de Biesbosch het belangrijkste broedgebied in Nederland.

Het denken over de richting van het natuurbeheer in de Biesbosch is niet sterk beïnvloed door de trends in het land. Omstreeks 1977 vragen veel biologen aandacht voor het gebrek aan natuurlijkheid in de bossen van Nederland (Kritisch Bosbeheer, Kritisch Faunabeheer). Het zijn de jaren van de 'nieuwe wildernis' met het ringen van bomen en het introduceren van wisenten. In Plan Ooievaar pleitten ecologen en landschapsarchitecten voor een meer natuurlijk riviersysteem. De Biesbosch was al een wildernis en in hoge mate natuurlijk. De richtingen die in het beheer gekozen werden, dienden zich in het gebied eenvoudig aan. Zo pleitten T. Lebrecht en I.S. Zonneveld (zie ook pagina 10) al in de vijftiger jaren gepleit voor de introductie van de bever. Dit zoogdier hoort in de Biesbosch thuis en kan met zijn geknaag een bijdrage leveren aan de diversiteit van het gebied, zo is de mening. Uiteindelijk is de bever in 1988 geïntroduceerd. Vrijwilligers van de Zoogdierverseniging VZZ volgen de ontwikkeling van de populatie elk jaar en kunnen vaststellen dat de bever met meer dan 150 individuen en een begin van uitwisseling van individuen tussen de Gelderse Poort en het Leudal stroomopwaarts van de rivier een levensvatbare populatie heeft gevormd (zie ook pagina 18).

Avant-la-lettre

Toen de dijk van de polder de Dood in 1962 doorbrak, besloot de toenmalige Natuurbeschermingsconsulent van Staatsbosbeheer W. Thijssen om deze dijk niet te herstellen, tegen de gangbare mening in (zie ook pagina 22). De polder De Dood is hiermee een natuurontwikkelingsgebied avant-la-lettre, zeker 15 jaar voordat hierover in het Natuurbeleidsplan 1989 wordt gesproken.

Aan aandacht voor de Biesbosch heeft het nooit ontbroken. De Biesbosch was al een Wetland, maar kreeg in 1987 bo-

vendien de status Nationaal Park i.o. (in oprichting), en op 10 maart 1994 werd het gebied definitief Nationaal Park. Inmiddels maakt de Biesbosch ook onderdeel uit van de Natura 2000-gebieden van Europa. De oprichting van het Nationaal Park de Biesbosch heeft een belangrijke betekenis voor de bescherming van dit gebied, omdat daarmee de discussie opengegooid werd over het recreatieve gebruik in de Biesbosch. Na heftige discussies werd het recreatief zoneringsplan voor het Nationaal Park de Biesbosch vastgesteld met natuurkernen, stiltegebieden en recreatieconcentratiepunten. Tot op de dag van vandaag is het recreatie zoneringsplan leidend voor het recreatiebeheer in de Biesbosch.

Getij en rivierdynamiek

De Biesbosch was en is procesnatuur. Daar is geen discussie over. In het Beheer- en inrichtingsplan van het Nationaal Park de Biesbosch wordt, ruim voordat hiervoor op grote schaal mogelijkheden komen, al gesproken over de vergroting van het areaal Biesboschnatuur. Onder Biesboschnatuur wordt de natuur verstaan die kenmerkend is voor het zoetwatergetijdegebied de Biesbosch zoals slikken, platen, gorzen, overstromingsvlakten en wilgenbossen. Biesboschnatuur ontstaat uit het samenspel van getij en rivierdynamiek. Het dominante proces in de Biesbosch is halverwege de negentiger jaren, ondanks de afsluiting van het Haringvliet, het proces van getijde, het dagelijks op- en afstromen van water. De stroomsnelheden en de komberging in de Biesbosch zijn echter te gering voor sedimentatie en erosie.

Lange tijd werd niet veel gesproken over de dynamiek van de rivier, het andere landschapsvormende proces van de Delta. Met hoge rivierafvoeren in de winter en het voorjaar, ontstaan door regen of smeltwater, konden de beheerders wel uit de voeten. In het beheer van de Sliedrechtse Biesbosch maakte Staatsbosbeheer hiervan gebruik gemaakt door polders meerdere malen per jaar onder water te laten lopen. Het 'levende op- en afstromend water' trekt grote hoeveelheden watervogels. Dit deel van de Biesbosch is van groot belang als winterrustplaats voor ganzen en eendensoorten.

Rivieren hebben echter een smerig verleden. In de zeventiger jaren bleek de slibbodem zwaar vervuild met onder andere zware metalen (zie ook pagina 12), wat zich onder meer uitte in dunne eierschalen en verlaagd broedsucces van fuut en aalscholver. Meer dan 30 jaar later is de waterkwaliteit van de rivier echter aanmerkelijk verbeterd en zijn de verontreinigde slibbodems afgedekt met schoner slib. Inmiddels kan bij het belangrijke proces van getij in de Biesbosch ook het belangrijke proces van rivierdynamiek worden opgeteld. De bijrampen van 1993 en 1995 betekenden niet alleen een nieuwe impuls voor de grondaankoop, maar ook de opwaardering van de rivier als landschapsvormer. 'Ruimte voor de Rivier' betekende voor de Biesbosch ruimte voor rivierdynamiek. Om de rivier een ruimer stroomgebied te geven werden in een versneld tempo polders ingericht als doorstroomgebied. Rijkswaterstaat is verantwoordelijk voor het beheer van de rivier, maar werkt bij de opstelling van de plannen nauw samen met Staatsbosbeheer.

In het Beheers- en Inrichtingsplan van het Nationaal Park de Biesbosch wordt nu voor het uitvoeren van natuurontwikkelingsplannen de volgorde gekozen: (1) eerst binnendijks inrichten, (2) vervolgens in de omgeving verontreinigde slibbodem saneren en (3) dan pas aantakken van het natuurontwikkelingsgebied aan de rivier.

Tussen 1995 en nu zijn honderden hectaren polders omgevormd tot nieuwe Biesboschnatuur. Een voorbeeld is het Natuurontwikkelingsproject Noordwaard (zie ook pagina 9), gelegen in de Brabantse Biesbosch. Rivierwater van de Nieuwe Merwede kan onbelemmerd via een brede doorgang tot in het hart van de Biesbosch komen. In dit natuurontwikkelingsgebied kunnen weer zandbanken worden afgezet, kreken uitslijten en bomen ontworteld worden. Kortom de rivierdynamiek wordt in de Biesbosch in ere hersteld.

Wanneer de plannen voor het 'getemd getij' doorgaan, een gebruik van de Haringvlietsluizen als stormvloedkering, zal het getij in de Biesbosch deels kunnen herstellen. Vooral gemiddeld laag water zal lager zijn dan het huidige peil. Grotere slikvelden zullen droogvallen waarmee iets van het oude karakter terug zal keren.

Rekensom

In de Levende Natuur van 1967 schrijft J. Koolen een artikel waarin hij een kaart opneemt met dertien locaties in en rond de Biesbosch waar de Biesboschnatuur omgezet is in landbouwpolder, stadswijk, spaarbekkens, autosnelweg of vuilstort. De Biesbosch had kort voor 1967 een totale oppervlakte van 8940 hectare. In 1967 is door inpoldering en de andere genoemde activiteiten 2145 hectare verloren gegaan. In 2008 staat de teller van tot Biesboschnatuurgebied ingerichte polders op 1448 hectare. In de nabije toekomst komt hier nog 850 hectare bij en zijn er plannen voor nog eens 1800 hectare (Grote Noordwaard en Gat van de Ham). De honderden hectares nieuwe natuur die aangelegd zijn tussen 1995 en nu brengen de balans weer in evenwicht.

De geschiedenis van het beheer van de Biesbosch door Staatsbosbeheer is doorspekt met het verzetten van bakens, het zoeken van nieuwe oplossingen, het aanpassen aan veranderingen. De natuur van de Biesbosch is afhankelijk van dynamiek, van extremen, van stormen en hoog water. Staatsbosbeheer beseft dat het de taak van de beheerder is het gebied open te leggen voor het getij en de dynamiek van de rivier. De schaal van het Nationaal Park de Biesbosch is hierbij van groot belang. Inmiddels is er steeds meer ruimte voor getij en de rivierstroom, voor zandbanken op onverwachte plekken, voor ontwortelde bomen en voor de duizenden vogels. Bij een bezoek aan de Biesbosch krijgt de recreant iets terug van het besef waar zijn voorouders voor stonden en hoe de Nederlanders gedicteerd worden door het water: "Als het tij keert verzet men de bakens." ♦

Han Sluiter, Staatsbosbeheer Tilburg, h.sluiter@staatsbosbeheer.nl
 Dick Veenhuizen, voormalig districtshoofd Staatsbosbeheer van de Biesbosch, d.veenhuizen@staatsbosbeheer.nl